

BESZÉLGETÉS MAGYAR DEZSŐVEL – 1. RÉSZ

Szenvedély a celluloidon

MORSÁNYI BERNADETT

MAGYAR DEZSŐ AZ AGITÁTOROKBAN ÉS A BÜNTETŐEXPEDÍCIÓBAN A FORMA SZABADSÁGÁT KERESTE, AMERIKÁBAN A TARTALOM ÚJSZERŰSÉGÉRE TÖREKEDETT, DIÁKJAINAK AZ ÖNKIFEJEZÉS BÁTORSÁGÁT TANÍJTJA.

Magyar Dezsőt a filmszakma az 1969-ben induló nemzedék egyik legtehetségesebb rendezőjeként tartotta számon, de két, a Balázs Béla Stúdióban elkészített emblemikus film (*Agitátorok*, 1969; *Büntetőexpedíció*, 1970) után, 1971-ben úgy döntött, elhagyja Magyarországot. Egy évig Németországban élt, majd Amerikában telepedett le. A hetvenes-nyolcvanas években kis költségvetésű független filmeket készített, és neves amerikai filmstúdióknak (Fox, Warner Brothers) írt forgatókönyveket. 1988-tól 2005-ig az Amerikai Filmintézet Nemzeti Konzervatóriumának művészeti igazgatója, 1994-től 2000-ig a Torontói Kanadai Filmközpont vezetője, 2005 és 2015 között a Chapman Egyetem Filmkollégiumának dékánja. Az utóbbi két évben mesterkurzusokat tart. Áprilisban a Párizsi Filmfőiskolán oktatott, s a kurzus után néhány napot Budapesten töltött.

• *Milyen gyakran jár Magyarországra?*

Amikor csak tudok. Szeretek Magyarországon lenni, a testvérem Budapesten él, s mindig örülök, ha az itthoni barátaimmal találkozhatok.

• *1969-ben szerzett diplomát a Színház- és Filmművészeti Főiskola rendezői szakán Makk Károly osztályában. Milyen emlékeket őriz a főiskoláról?*

Makk Károlyra ma is nagy szeretettel és hálával gondolok, filmrendezőként és emberként egyaránt hatással volt rám. Nemcsak filmrendezést, hanem bölcsességet, emberismeretet és érzékenységet tanultam tőle. Sokat segített abban, hogy megtaláljam a saját rendezői stílusomat, temperamentu-

mat, s a vizuális kifejezésformámat. Ha azt mondta, „Dezsőkém, ez döfi”, akkor tudtam, hogy a vágásom, a kameramozgásom, a kompozícióm kitűnő. Makk vizuális érzékenysége hihetetlen, azon rendezők közé tartozik, akik csodálatos folyékonyással „beszélnek” a filmnyelvet. Sokszor próbálta a rám jellemző őrült lelkesedést bizonyos racionalitással ellensúlyozni. Sosem felejttem el, egyszer elhívott sétálni, s azt mondta, Dezső, te nagyon tehetséges vagy, de próbálj a keretek között mozogni, ne akarj mindent felrúgni. Ez nagyon bölcs tanács volt a részéről, de sok év kellett ahhoz, hogy rájöjjenek: bárcsak hallgattam volna rá. A főiskola elvégzése után Kovács Andrással dolgoztam, a munkák során sokat utaztunk együtt. András esze úgy vágott, mint az acélcsapda, szigorú pontosságot és elemző éleslátást tanultam tőle.

• *Pályatársai ma is emlegetik véd- és dacszövetségét Bódy Gáborral és Dobai Péterrel. Dobai Dokumentumok alapköbe és komputerbe című novellájában meg is örökít egy olyan eseményekben bővelkedő napot (1969. szeptember 21-ét), melyet együtt töltöttek.*

Ez egy egyedülálló barátság volt, olyan férfibarátság, amilyenről csak a 19. századi regényekben lehet olvasni. Én nem voltam annyira intellektuális, mint Gábor és Péter, az érzelmi, temperamentumbeli azonosság jelentette a közös pontot. Az *Agitátorokat* mind a hárman szenvedéllyel csináltuk, de utána Gábor és Péter között volt némi rivalizálás. Péterrel készítettem a *Büntetőexpedíciót*, Gábornak csak megmutattam a filmet. Éppen haragban voltak

Péterrel, de mikor Gábor megnézte a *Büntetőexpedíciót*, meghatódott, s azt mondta, gyönyörű ez a film, bárcsak az életünk is ilyen szép lenne. Sok mindent találtunk ki együtt, nagyon termékenyek voltunk. Nagyszerű pillanatokot éltünk át, s csak nekik mondtam el, hogy elmegyek Magyarországról. A *Büntetőexpedíció* az oberhauseni fesztiválon különdíjat kapott, s a pénzből vettem egy drága Grundig rádiót. Mikor eldöntöttem, hogy elmegyek, Péternek ajándékoztam, úgy tudom, még megvan neki.

• *Az Agitátorokat nemrég Zágrábban és Párizsban is vetítették. A film a Tanácsköztársaság ötvenedik évfordulójára készült alkotás, melyben 1919-et a hatvanas évek új baloldali megmozdulásaival, s 1968-cal állították párhuzamba. Az Agitátorokban sok az ideologikus jelmondat, az esszéisztikus párbeszéd, miért érdekes a film a külföldiek számára?*

A film utóélete nagyon érdekes. Madridban két éve egy hétig vetítették. Párizsból egy avantgárd alapítvány keresett meg, Tarr Béla egyik filmjével együtt vetítették az *Agitátorokat*. Három hónapja pedig egy művészkollektíva hívott fel Zágrárból, s kértek, hogy járuljak hozzá ahhoz, hogy vetíthessék a filmet. Ez egy avantgárd kulturális intézmény nagy galériával, főként az avantgárd festészetre fókuszálnak. Az *Agitátorokat* úgy vetítették, mintha egy videó-festmény lenne, egyfolytában ment a képernyőn, érdekes módon a vizualitása miatt választották. Az *Agitátorokban* nagyon sok a párbeszéd, ezért annak idején a forgatókönyvről azt mondták, hogy megfilmesíthetetlen. Bódy Gáborral rengeteget vitáztunk, mert Gábor egy olyan filmet képzelt el, ami- ben öt ember egy szobában elemzi az 1919-es forradalmat. Én viszont egy vizuális, dinamikus filmet akartam. Ez a film számomra nem a Tanácsköztársaságról szól, hanem arról, hogy fiatal emberek egy gyönyörű világról álmodnak, s annak erkölcsi, etikai és politikai megvalósításáról vitatkoznak. Nem érdekelt a politika, az volt az érdekes, hogy szenvedélyes emberek szenvedélyesen akarnak valamit, s hogy milyen eszközökkel tudják megvalósítani az álmukat. Maga a forgatás is álmyszerű volt. Tizenhat órát forgattunk, a stáb tagjai szinte leestek a

székről, annyira fáradtak voltak. Olyan mértékű energia volt bennem, hogy nem volt szükségem alvásra. Éjjel kettőkor lefeküdtem, két-három órát aludtam, reggel ötök felébredtem, s mondtam, hogy forgatunk. Koltai Lajos nagyon fáradt volt, de hihetetlenül szép munkát végzett, viszont egy segédoperatőr, aki az élességet állította, elaludt és leesett az állványról. Bódyval úgy döntöttünk, hogy hitelesebb a történet, ha amatőr szereplőkkel forgatunk, ezért elmentünk a bölcsészkarra, értelmes, intelligens arcokat kerestünk. Akkor ismer-

Bódy Gábor, Magyar Dezső, Koltai Lajos az Agitátorok forgatásán

kedtem meg Dobai Péterrel. Péter nem egy vérbeli színész, de akkor ő volt a legközelebbi barátom, s meg akartam örökíteni az arcát. Ezért osztottam rá a *Büntetőexpedíció*ban az osztrák ulánus hadnagy szerepét, akit lelőnek a film elején. Péter arca szerepel az első nagyközélin, és áttűnéssel megjelenik a ködből a lovascsoport, olyan, mintha ő álmodná meg a büntetőexpedíciót. Gáborral jó érzékkel választottuk ki a szereplőket az *Agitátorok*hoz, többen közülük ismert emberek lettek. Bódy folyton kérdezte, hogy ki játssza majd Botost, a főszereplőt. Az első pilla-

nattól őt akartam a szerepre, de azt mondtam neki, hogy nem tudom, titkoltam előtte, hogy ne izguljon. Mikor elmondtam neki, elsápadt, de szívét, lelkét beleadta, kitűnő alakítást nyújtott. A Kádár-kormány képviselői azt mondták, hogy a film Che Guevara kultuszát erősíti, a heroikus peszsimizmus filozófiáját jeleníti meg. A szovjet doktrína csak a heroizmust fogadta el, nem pedig a heroikus peszsimizmust. Az *Agitátorok* fogadtatása ellentmondásos volt. Aczél György behívatott magához, „megmosta a fejemet”, de baloldali értelmiségi körökben jelentős tekintélyre tet-

tem szert, a művészvilág kisebb hőse lettem. Együtt vacsoráztam Lukács Györggyel és Heller Ágnessel, nagyon szerették a filmet. Mikor Lukács kijött a vetítésről azt mondta, ez olyan szép, mint egy Beethoven-szimfónia, ha fiatalabb lennék, tanulmányt írnék róla. Az *Agitátorok* forgatása után elegendő lett a sok párbeszédből és szövegből, ezért elhatároztam, hogy a következő filmem szinte néma lesz. Dobai Pétertől olyan forgatókönyvet kértem, amiben kevés a dialógus, a képi világ dominál, az atmoszférikus világ felidézése. Péter ennek szellemében írta meg az első világháborúról szóló hat tételes analitikus történelmi filmtervünket, a *Hat brandenburgi versenyt*.

• *Tagja volt a Balázs Béla Stúdió 1969-ben megválasztott vezetőségének. Milyen volt a kapcsolata a vezetőség (Szomjas György, Grunwalsky Ferenc, Gazdag Gyula, Mihályfy László) többi tagjával?*

Gazdag Gyuszi kedves barátom, ő is Amerikában él, néha találkozunk. A vezetőség nagyon tehetséges és értelmes fiatal filmrendezőkből állt, akik később a magyar filmvilág meghatározó alakjaivá váltak. Egyetértés volt közöttünk abban, hogy az előző filmes nemzedékhez képest valami újat akarunk, ezért 1969-ben közzétettük a *Szociológiai filmszakszoportot!* című kiáltványt. Megváltoztattuk a BBS működési alapokmányát, és a Stúdió kapuit megnyitottuk a filmszakmán kívülről érkező művészek számára is, nagyszerű emberek kezdhették el a filmes pályájukat. Nem emlékszem, miért, de rám esett a választás, hogy a BBS-t a Filmfőigazgatóság felé reprezentáljam. Az *Agitátorok*at betiltották, viszont a hatalom respektált. Jó viszonyba kerültem a filmfőigazgató-helyettessel, Bogács Antallal, aki a BBS költségvetését kezelte. Kedves, jóindulatú ember volt, Huszárik Zoltán barátja. Ma is emlékszem arra, hogyan győztem meg Bódy és Dobai filmjének jelentőségéről. Először Gábor forgatókönyvével, A *harmadikkal*

(1971) mentem el hozzá. Bogács kérdezte, hogy ki ez az ember, elvégezte a főiskolát? Mondtam, hogy nem, de elértem, hogy adjon pénzt a filmre. Gábor és Péter egy kávéházban várt rám. Kérdezték, hogy mi történt. Gábor felé fordultam és azt mondtam: Te filmet rendezel. Utána Péter felé fordultam: Te leszel a következő. S így is lett, mert az *Archaikus torzó* (1971) forgatókönyvével is eljátszottam ugyanezt Bogácsnál.

Hogyan sikerült elérnie, hogy az Agitátorok betiltása után filmet forgathasson?

• *Benyújtottam a Hat brandenburgi verseny forgatókönyvét, de a Filmfőigazgatóság elutasította azzal, hogy Magyar Dezső még nem csinálhat filmet. Aztán eltelt fél év, s Bogács Antalnál sikerült elérnem, hogy a BBS-ben egy tételt leforgathassak. A Filmfőigazgatóságnál azt mondták, elkészíthetem a tételt, s ha jól sikerül, a többit is megcsinálhatom.*

Magyar Dezső: Agitátorok

(Keserű Ilona és Révai Gábor)

Leforgattam, s bemutattam a tizenöt perces anyagot, erre azt mondták, hogy elég ez így is, a többit már nem kell leforgatnom. Úgy játszottak velem,

mint macska az egérrel. Az alkotás kényszere munkált bennem, elhatároztam, hogy ezzel az egy tétellel mondom el mindazt, ami a *Hat brandenburgi versenyben* érdekelt. Fogtam a hét nap alatt leforgatott anyagot, a vágószoza és a Filmarchívum között ingáztam. Három-négy órát töltöttem a vágószozában és hat-nyolc órát a Filmarchívumban, ahol egyfolytában dokumentumokat, archív anyagot kerestem. A vágómnak, Sellő Hajnalnak készenlétkben kellett állnia, s ez így ment addig, ameddig a tizenöt perces anyagból negyven perc lett. Abban az időben sehol a világon nem próbálkoztak azzal, amivel a *Büntetőexpedíció*nál kísérleteztem, hogy egy archívból vett pillanatot, például négy hölgy beszélget, teázik egy szalonban, összevágok egy törekeny alakú tiszt arcával, aki a menetelő lován ülve melankolikusán ábrándozik valamiről. Egy objektív pillanatot tettem személyessé, lényegében Pudovkin elméletehez tértem vissza, hogy az egy plusz egy az három, tehát, ha összevágom a tiszt arcát a teázó hölgyekkel, ebből a kettőből egy harmadik jelentés következik, aminek teljesen új értéke, új

valósága lesz. A dokumentumanyagokat, az archív elemeket nemcsak arra használtam fel, hogy történeti-politikai kontextust teremtsék, hogy megmutassam, 1913-ban vagyunk, fontosabb volt, hogy úgy használjak egy objektív dokumentumanyagot, hogy dialógus nélkül személyessé tegyem hat-nyolc katonatiszt karakterét, megrajzoljam a lélektani hátterüket. Például az idős ezredes, aki a büntetőexpedíciót vezet, pihenő közben a távolba réved, s arról álmodik, hogy egy hatalmas lovasosztagot rohamba vezet, s még egyszer hős lesz. S ez mind ott született meg egy sötét kamrában, a vágószobában, ahol azzal kísérleteztem, hogy minél jobban kitágítsam az anyagot, így került be kép koncentrációs táborról, s 1968-ról. Úgyelnem kellett az egyensúlyra, mert ha az ember túl sokat asszociál egy pillanatról, akkor túl didaktikussá, politikussá válik a film. Számomra az, hogy az anarchista fiú a fáklyával felgyújtja a falujának házait, mert gyűlöli, hogy a saját népe nem lázad fel, hanem alázatatosan tűri az elnyomást, jelképezi a '44-45-ös kollaborációt és Prágát. Ez a forradalmár olyasmí karaktert testesít meg, mint az *Agitátorok*ban Földes Laci (Hobo), s azt üzeni, ébredjete fel, mert itt aljas

Magyar Dezső:
Büntetőexpedíció
(Jobbra: Gencsy Tibor)

dolgok történnek, amiknek nem szabadna megtörténniük. Jancsó Miklós azt mondta, hogy mesztérmetvet forgattam, jobbat, mint Juraj Jakubisko, de vágjam ki az összes dokumentumot, nincs szükség illusztrációra, az emberek maguktól is rájönnek az üzenetre. De számomra ez nem illusztráció volt, hanem olyan intenzív érzelmi pillanatot akartam teremteni, ami szinte kirobban az anyagból.

• *Egy 1971-ben készült interjúban beszámol egy filmtervéről, melynek története fiatal ózdi munkásokról szól, s a cselekményt egy lehetetlen szerelem motiválja. '71 júniusában kezdte volna forgatni a filmet, de erre már nem került sor, mert elhagyta Magyarországot.*

Szerettem volna Monori Lilivel filmet forgatni, kidolgoztam egy nagyon szép forgatókönyvet, s elkövettem azt a hibát, hogy bár a saját történetemet írtam meg, nem bíztam a saját szavaimban, és több „odesszai zsidó író” munkájából vettem át jelenetet, s adaptáltam a történetembe. Irodalmibban, markánsabb formában fogalmazták meg azt, amit el akartam mesélni. Akkoriban a szocialista országok között nem volt copyright-védelem, viszont az írók, akiket megidéztem, be voltak tiltva a Szovjetunióban. Emiatt

a Filmfőigazgatóság elutasította a forgatókönyvet. Bódy Gáborral elkezdtek átírni a forgatókönyvet, kivettük az idézeteket, de várni kellett az engedélyre. Elkeseredtem attól, hogy mindig várnom kell. Az *Agitátorok* után majdnem egy évig vártam, hogy elkezdhessem a *Hat brandenburgi versenyt*, amiből ráadásul csak egy tételt forgathattam le. Az új forgatókönyvvel meg copyright probléma volt. Annyira elegendem lett, hogy elhatároztam, elmegyek, de erre már korábban is gondoltam. Élt bennem a kíváncsiság, vonzott egy másik kultúra, életforma. Sosem felejttem el azt a napot, amikor beementem a Filmfőigazgatóságra, s láttam, hogy ott van egy csomó filmdoboz, amire rá van írva, hogy Woodstock. Kérdeztem, hogy mi ez, mondták, hogy ez a *Woodstock* (1970) című film, amit nem tudnak vetíteni a filmklubban, mert kvadrofóniában van, négyhangos

változatban. Elkértem Bogács Antaltól a filmet, azt mondta, hogy holnap már vissza kell postáznunk. Délután két óraker kimentem a Filmgyárba egy hangkeverő barátomhoz, s kértem, hogy csinálja meg a hangot. A barátom azt mondta, hogy este nyolcig dolgoznak a stúdióban, utána hat-hét óra, mire elkészül vele, tehát éjjel négykor lehetne megnézni a filmet. Felhívtam a barátaimat, hogy a *Woodstockot* fogom vetíteni. Nehéz szavakba önteni, hogy mit jelentett 1970-ben látni az életforma szabadságát, szépségét, s azt a hihetetlen tehetséget, ami ebben a filmben benne van. Nem tudom, miből ered az a vándorszellem bennem, ami arra kényszerít, hogy mindig valami újba kezdjek egy új helyen. Ez mindig jellemző volt rám, először szenvedélyesen zenéltem, jazztrombitásként egész magas szintet értem el, aztán felfedeztem a filmet. Az új országok, új kultúrák, új emberek által mindig valami újat tudok meg magamról. 1971-ben Németországba költöztem, egy évet töltöttem ott, aztán mentem tovább Amerikába. Ma már anyanyelvi szinten beszélek angolul, de amikor kimentem, azt hittem, meghalok, annyira nehéz volt, senkit sem ismertem, s nem beszéltem a nyelvet. (Folytatjuk)